

Але, на думку даследчыкаў творчасці Элізы Ажэшкі, такое аб'яднанне шляхты з народамі з'яўляецца толькі кампрамісам пісьменніцы, а не рашэннем праблемы сацыяльнай роўнасці.

Такім чынам, для Элізы Ажэшкі быў вельмі важным гуманістычны пачатак у раманах "Над Нёманам". Пісьменніца заўважыла ў грамадстве паспяванне сіл, якія адмаўляюць буржуазна-памешчыцкае прыстасавальніцтва, баязлівасць, дармаедства і якія рвуцца да працы на карысць усяго народа. Менавіта гэтыя палажэнні ўвасаблялі для аўтаркі будучыню гарача любімай радзімы.

Спіс літаратуры

- 1 Гапава, В. І. Эліза Ажэшка : жыццё і творчасць / В. І. Гапава. – Мінск : Беларусь, 1969. – 232 с.
- 2 Ожешко, Э. Над Нёманом / Э. Ожешко. – Мінск : Нар. асвета, 1985. – 383 с.

УДК 821.161.3-31*Ю.Станкевіч:821.161.3-31*А.Глобус:159.942.5

К. В. НИЦЬЕЎСКАЯ
(г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны)

ФІЛАСОФСКАЕ АСЭНСАВАННЕ ФЕНОМЕНА СТРАХУ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЕ

У артыкуле разглядаецца філасофскае асэнсаванне феномена страху на прыкладзе апавядання "Амарыліс" А. Глобуса і апавесці "Збіральнік страху" Ю. Станкевіча. Мэта даследавання – вызначэнне кола філасофскіх праблем, звязаных з феноменам страху, асаблівасцяў іх развіцця і падачы. Аўтар аналізуе выкарыстання прызімамі прыёмы, асноўныя вобразы-сімвалы, колеравую гаму твораў, чаго дагэтуль у сучасным літаратуразнаўстве здзейснена не было. У ходзе даследавання атрыманы наступныя вынікі: у апавяданнях знайшлі адлюстраванне негатыўных тэндэнцый, наспейшыя ў сацыюме, аўтары выкарыстоўваюць цёмную колеравую палітру, вобразы-сімвалы (амарыліс, бібліятэка), элементы фантастычнага. У творах назіраецца проціпастаўленне ўяўнага і рэальнага, зварот да сферы падсвядомага.

Страх, будучы адным з асноўных унутраных станаў чалавека, не аднойчы становіўся прадметам увагі філосафаў. Так, М. Бярдзьеў пісаў, што гэтае пачуццё з'яўляецца своеасаблівым падмуркам для жыцця. Жорсткасць і гвалт у чалавечым грамадстве ёсць у той ці іншай ступені вынік страху, бо наступствам тэрору, як ні дзіўна, з'яўляецца страх не столькі ахвяр, колькі тых асоб, хто яго спараджае. Больш за тое, самыя страшныя, на думку філосафа, людзі – гэта асобы, апантаныя страхам, бо адмоўна афарбаваны эмацыянальны працэс не можа несці ў сабе нічога, акрамя разбурэння. Такім чынам, страх, паводле М. Бярдзьева, спараджаецца богапакінутасцю, прычым у гэтым выпадку як свет і чалавек пакінуты богам, так і бог пакінуты чалавекам: аддадзены на водкуп пачуццям разарванасці, раздзеленасці, адчужанасці, адзіноты [1].

Падобнае асэнсаванне страху характэрна для твораў многіх сучасных пісьменнікаў. Шэраг разбуральных з'яў і негатыўных сацыяльных тэндэнцый, адлюстраваных у тэкстах праз прызму адзіноты, закінутасці, страху, даволі разнастайны: гэта і ідэя выраджэння нацыі, і беспадстаўная жорсткасць сацыуму, і ўсё ўзрастаючая колькасць самагубстваў, і шмат іншых. Нярэдка ў такіх творах сустракаюцца фантастычныя элементы, а персанажы нагадваюць герояў авантурнага рамана. Вострая праблемнасць гэтых тэкстаў не адыходзіць на другі план, а ў спалучэнні з ужо пералічаным стварае найлепшыя ўмовы для пранікнення чытача ў падсвядомасць персанажа, дзе знаходзяцца карані любой фобіі і формы псіхопатыі.

Ю. Станкевіч – адзін з тых пісьменнікаў, хто паслядоўна стварае ўласную канцэпцыю страху ў творах. Схільнасць прэзаіка да эксперыментаў, імкненне пабудаваць займальны сюжэт не з’яўляюцца самамэтамі, а хаваюць пад сабой напоўненасць тэксту глыбокімі ідэямі, якія пастаянна выпрабавуюцца на жыццяздольнасць. “Выпрабаванні філасофскай ідэі, сфармуляванай як пазіцыя чалавека ў сучасным свеце, з’яўляецца асноўнай задачай смелай фантастыкі і вымыслу аўтара” [2, с. 5], – сцвярджае Т. Тарасава, аналізуючы прозу Ю. Станкевіча. Дадзенае сцвярджанне цалкам праўдзівае і для такой яго аповесці, як “Збіральнік страху”.

Ва ўзгаданым творы зло не мае канкрэтнай формы. Яно выклікае ў чытача самыя розныя эмоцыі – роспач, няпэўнасць, няўтульнасць, гідлівасць, – але цалкам пазбаўлена аблічча. Адсюль заўсёднае адчуванне катастрофы героямі: немагчыма змагацца з тым, што не мае матэрыяльнай абалонкі. Невырашальнай падаецца і праблема беларуса, апантанага страхам: “Гэты народ, які дазволіў калісьці вынішчыць цэлае пакаленне, меркаваў Марка Валынец, дасюль не можа пазбавіцца страху. А людзі, якія не ўмеюць не баяцца, не здольныя ні на што вартае. Ён зразумеў простую паслядоўнасць распаду і тое, што яму не дадуць ніякім асабістым навуковым каменем хваляваць балота, дзе драпежнікі звыкла цікавалі за сваімі ахвярамі. Ён зрабіў свой экзістэнцыяльны выбар” [3, с. 48]. Галоўнага героя пазбавілі вучонай ступені за спробу адкрыць праўду шырокім масам насельніцтва, зусім да яе непадрыхтаваным. Так Марка Валынец і прыйшоў да думкі, што каб знайсці сілы пераадолець сябе, запалоханаму беларусу трэба свядома адмовіцца ад прагназавання сітуацыі, вызваліцца ад звычайнай мадэлі паводзін і ўнутрана згадзіцца быць пабітым, што немагчыма для яго, пакуль ён баіцца. Надобная сітуацыя – прыклад выпрабавання ідэі, сутыкнення яе з рэальнасцю, дзе перамагае апошняя.

Для мастацкага свету аповесці характэрны і так званы “трушчобны натуралізм” (тэрмін М. Бахціна), што шматкроць узмацняе атмасферу трывогі. Рэчаіснасць паўстае перад чытачом працятай страхам, засмечанай экскрэментамі, запоўненай брудам і няўтульнасцю, мурзатымі нахабнымі дзецьмі і дарослымі, пазбаўленымі месца жыхарства, прастытуткамі і п’янчугамі, гомасексуалістамі, бадзягамі і жабракамі. Пейзаж тут жахае сваёй прыгнятальнай беспрасветнасцю: малюнкі прыроды не маюць яркіх колераў, разам з хмарным надвор’ем яны адлюстроўваюць маральны і псіхічны заняпад грамадства, адзіноту і амаль жывёльную запалоханасць чалавека ў аб’якавым свеце. Пералічанае ўздымае экзістэнцыяльную праблему богапакінутасці на новы ўзровень, завастрае яе.

Трэба адзначыць таксама і адваротны бок узгаданай праблемы – аддаленне чалавека ад бога. У творы развіваецца тэма амаральных эксперыментаў над жывёламі: “Масква цікавілася перспектывай скарыстання дэльфінаў у якасці дастаўшчыкаў мін. Але дэльфіны – разумныя істоты і не хацелі ўзрывацца. Тады ім рабілі лабатомя, але пасля яе рэзка зніжаліся разумовыя здольнасці істот. Цяжарныя самкі дэльфінаў таксама не паддаваліся дрэсіроўцы, а ў замкнёнай і абмежаванай прасторы выкідвалі дзіцянятаў і гінулі самі” [3, с. 43]. Пісьменнік уздымае пытанні незаконнага гандлю органамі і канібалізму. Апошняя – самае, мабыць, жахлівае – уражвае найбольш: “У здранцвенні яна [Ірына Абуховіч. – Н. К.] моўчкі пазірала, як бліснуў нож і кавалкі сэрца паляцелі ў кацялкі. Некаторыя мужчыны, якія падхапіліся з матрацаў, бралі кавалкі рукамі, рэзалі і прагна елі сырымі, мачаючы ў соль і скоса пазіраючы ў яе бок, нібы чакалі, што яна выцягне яшчэ што-небудзь і дасць ім” [3, с. 50]. Бесчалавечнасць, прыпадабненне чалавека да жывёльнага стану дасягае ў гэтым эпізодзе свайго максімуму.

Цікава, што праз зварот да сапраўдных навуковых ідэй аўтар прыходзіць да асэнсавання паранармальнага, фантастычнага: “Ідуць распрацоўкі. Па дэгрануляцыі, прыкладам. Калі можна атрымліваць з малекул немалекулярную субстанцыю, то магчымы і зваротны працэс. А гэта значыць, што можна імгненна пераносіць сваё электронна-магнітнае пераўтварэнне нават на іншыя планеты. Вам не здаецца дзіўным, чаму просты шаман раптам пачынае сцвярджаць, што ён тройчы бываў на Месяцы? Мне – не” [3, с. 40]. З фантастычным пачаткам у творы звязаны самы галоўны страх – страх смерці. Марка Валынец прадказвае выпадковым спадарожнікам, што іх з’ядуць канібалы, але паміж спалохам і нявер’ем хлопцы абіраюць апошнюю. Як і ў апісанай вышэй сітуацыі з тыповым беларусам, такі выбар – праява страху перад праўдай.

Адзіным выйсцем з непарыўнага кола страху Марка Вальнец бачыць уменне карыстацца энергіяй гэтага стану, падпарадкаваць яго і скіраваць у канструктыўнае рэчышча: “Трапляючы ў сітуацыю, якую сенсорна нельга спрагназаваць, звычайны сучасны чалавек пачынае адчуваць беспадстаўны страх. Ён, па сутнасці, не ўмее баяцца. Задача заключалася ў тым, каб лакалізаваць страх у межах энергетыкі і пераўтварыць у рэакцыю, якой можна кіраваць” [3, с. 44]. Дзеля дасягнення пастаўленай задачы галоўны герой пачынае эксперыменты са страхам, “збірае” яго. Ідэальнай сітуацыяй для спараджэння ў душы асобы такога стану Марка бачыць начны шпацыр у глухім лесе на самоце. Адметна, што беспадстаўны (інстынктыўны) страх у гэтым выпадку нараджаецца далёка не з боязі дзікіх жывёлаў, а з разумення, што злачынцы ў такі час сутак шукаюць ахвяр у найбольш камфортным для іх асяроддзі. Страх чалавека перад невядомым, перад праўдай, перад пакутамі, і, галоўнае – перад чалавекам, сапраўды не прадвяшчае добрай перспектывы і закладвае пачатак эры катастроф, напоўненай злачынствамі, псіхопатыямі і выраджэннем.

У творы ўздываецца і філасофская праблема хуткацечнасці, бессэнсоўнасці жыцця. Марка Вальнец, нягледзячы на сваю выключнасць, праводзіць дні па адной схеме: спіць, есць, слухае навіны. У тэлевізары – таксама замкнёнае кола адных і тых жа тэм, сярод якіх заўсёдна стабілізацыя, далейшая інтэграцыя, паляпшэнне матэрыяльнага ўзроўню. Сам галоўны герой характарызуе жыццё як “лятучы цень, што плыве над травой, раствараючыся ў захадзе сонца” [3, с. 47].

Як было зазначана вышэй, для сучасных беларускіх твораў з філасофскім асэнсаваннем феномена страху характэрны зварот да падсвядомасці, дзе знаходзяцца карані любой фобіі і формы псіхопатыі, значная частка якіх “назапашваецца” яшчэ ў раннім дзіцячым узросце. Дадзеная тэма – стрыжнёвая для твора А. Глобуса “Амарылісе”, які мае падзаглавак “Апавяданне пра дзіцячыя страхі”.

Агульнавядома, што ў дзяцінстве свет успрымаецца інакш, чым у сталым узросце, таму нават самыя нязначныя на першы погляд здарэнні могуць адкладвацца ў падсвядомасці і ўплываць на далейшае жыццё. Стары дуб, да якога падводзіў бацька, жалуды, што звальваліся ў падкладку палітона, веснічкі, каля якіх загінуў знаёмы, бібліятэка, дзе чакала маці, і яшчэ шэраг месцаў, здарэнняў, людзей – успаміны, за многімі з якіх замацаваўся ўедлівы дзіцячы страх, ад якога не збегчы: “Ты бяжыш праз дзіцячыя і юнацкія страхі, яны падпільноўваюць за кожным рогам, на кожным скрыжаванні... Ты так хацеў бы збавіцца ад іх, уцячы, забыцца... Але ці магчыма ўцячы? Навокал бясконцыя люстраныя лабірынты дзіцячых страхав, у якіх губляецца нават уласнае «я»” [4, с. 156].

Мастацкай пераканаўчасці апавяданню надае абраная пісьменнікам форма. Чытач, уцягнуты ў своеасаблівы дыялог, аказваецца не столькі сведкам дзіцячых успамінаў, колькі іх непасрэдным удзельнікам: кожнае са здарэнняў супастаўляецца з уласным вопытам, у памяці ажываюць эпізоды з асабістага жыцця. Дзяцінства ў “Амарылісе” паўстае іншым светам, дзе яшчэ няма заўсёднай мітуслівасці і спешкі, дзе пакуль не страчана, але і не сфармавана ўласнае “я”. З дапамогай кантрастаў, назірання за падзеямі з дзіцячага пункту погляду (згодна з якім усё здаецца таямнічым і дзіўным) аўтар уводзіць у апавяданне катэгорыю страху. Прычым чытач перажывае страх хутчэй як нешта недарэчнае і таму жахлівае: далучэнне матыву нечаканай смерці да ўспамінаў дзяцінства пра гульні, бацьку, жалуды, знаёмых, яднанне вобразаў крыві і снегу выклікае адчувальны ўнутраны дыскамфорт і неспакой.

Нават сама па сабе спешка, узгаданая на пачатку апавядання, атаясамліваецца са страхам. А. Глобус падкрэслівае бессэнсоўнасць і згубнасць заўсёднага імкнення чалавека ў нікуды, выкарыстоўваючы параўнанне з матыльком, што б’ецца ў сцяну: “Спяшаешся, бяжыш, спазняешся. Трапечашся, як той матылёк на асветленай шыбе, б’ешся ў нябачную сцяну. А дзверы? Яны зусім поруч – спыніся і ўбачыш. Не! Бясконцы рух, слізгаценне на люстраной паверхні, бясконцае біццё, пакуль не патрапіш на злом, прагал, расколіну, пакуль не параніш крыльцы, не зломіш іх, не абцярушыш каляровы пыл” [4, с. 149]. Пазней аўтар яшчэ раз вернецца да гэтай праблемы, выкарыстоўваючы іншы вобраз: пакуль “сапраўдны кнігалюб чытае раманы” (бярэ ад жыцця ўсё магчымае), табе застаюцца толькі “навелы, апавяданні, мініяцюры”.

Паказальнай з’яўляецца колеравая гама твора. У “Амарылісе”, як і ў “Збіральніку страху”, выкарыстоўваюцца выключна цёмныя фарбы: шэрыя, балотныя, чырвоныя, чорна-зялёныя, пурпуровыя, чорныя. Вобраз-сімвал кветкі амарыліса, у сваю чаргу, даводзіць, што дзіцячыя ўспаміны, мілыя і прывабныя на першы погляд, могуць таіць у сабе і небяспеку – “агрутныя” дзіцячыя страхі.

Асаблівай увагі заслугоўвае вобраз бібліятэкі, з якой звязаны чарговы страх – боязь невядомага, трапятанне маленькага чалавека перад паглынальна вялікай, бязлюднай прасторай: “Але жыў у пустой бібліятэцы і свой страх. Незлічоная колькасць стэлажоў. Шчыліны між паліцамі, за якімі зноў стэлажы і шчыліны, шчыліны і стэлажы” [4, с. 151]. Бібліятэку (з яе таямнічасцю, замкнёнасцю, прыналежнасцю “табе аднаму”), можна параўнаць з падсвядомасцю: сапраўднае “я” хаваецца тут ад “упартых чытачоў”, але ніхто не ведае, чым запоўнена бібліятэка і што тоіцца за гэтай незлічонай колькасцю стэлажоў.

Такім чынам, аповесць “Збіральнік страху” Ю. Станкевіча і апавяданне “Амарыліс” А. Глобуса належаць да твораў, дзе феномен страху набывае філасофскае асэнсаванне. Ём характэрна адлюстраванне негатывных сацыякультурных праблем: нацыянальнага бяспамяцтва, агрэсіі і беспадстаўнай жорсткасці сучаснікаў, самагубстваў і інш. Нярэдка ў такіх творах сустракаюцца фантастычныя элементы, якія ў спалучэнні з вострай праблемнасцю ствараюць найлепшыя ўмовы для даследавання чалавечай падсвядомасці, дзе знаходзяцца карані любой фобіі і формы псіхопатыі. Калі канцэпцыя страху Ю. Станкевіча грунтуецца на філасофскай ідэі богапакінутасці, то А. Глобус, аналізуючы дзіцячыя псіхалагічныя траўмы, паказвае механізм іх уздзеяння на жыццё дарослага чалавека. Абодва творцы засяроджваюцца на звязаных са страхам філасофскіх праблемах канечнасці чалавечага існавання, сэнсу жыцця, асабістага ўнутранага выбару і адказнасці за яго, адчужэння і адзіноты.

Спіс літаратуры

1 Бердяев, Н. А. Страх / Н. А. Бердяев // Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого [Электронный ресурс]. – 1952. – Режим доступа : http://www.odinblago.ru/filosofiya/berdyayev/berdyayev_n_ekzistencialn/4. – Дата доступа : 18.11.2021.

2 Тарасава, Т. М. Менілея і экзистэнцыяльныя праблемы сучаснага чалавека / Т. М. Тарасава // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя філалагічных навук. Літаратуразнаўства. Мовазнаўства. – 2009. – № 2 (12). – С. 5–10.

3 Станкевіч, Ю. Збіральнік страху / Ю. Станкевіч // Крыніца. – 1996. – № 7. – С. 39–51.

4 Глобус, А. Толькі не гавары маёй маме : зборнік інтымнай прозы / А. Глобус. – Мінск : Сучасная літаратура, 1995. – 311 с.

УДК 323.1(476):316.64(=161.3)

Р. А. ПРАХАРЭНКА
(г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны)

ФАРМИРАВАННЕ БЕЛАРУСКАЙ НАЦЫЯНАЛЬнай ІДЭНТЫЧНАСЦІ

У артыкуле разглядаецца праблема беларускай ідэнтычнасці праз вывучэнне мастацкай рэалізацыі асобы беларуса ў творах пісьменнікаў розных эпох і навуковага аналізу станаўлення нацыяльнай свядомасці. Выяўляюцца асаблівасці нацыянальнага характару беларусаў і культурныя адметнасці развіцця беларускага менталітэту і ментальнасці.